

The article deals with the results of the quest of the new forms of author's consciousness expressing. The author of the article determines the correlation of "author's voice – narrator – character" on the material of Marko Cheremshyna's novellas.

Key words: author's consciousness, narrator, monologue, dialoguism, polyphonism.

Стаття надійшла до редакції 2.09.2012 р.

Прийнято до друку 30.11.12 р.

Рецензент – к. філол. н., доц. Савенко І. Л.

УДК 821.161.2 – 4.09'06

Ю. В. Нестеренко

ЕСЕЇЗМ ЯК СТИЛЬОВА ДОМІНАНТА ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ

Дослідження есеїстики й есеїзму відбуваються у довготривалому філософському дискурсі. Поява есе та формування його жанрової природи відбулось завдяки філософам, які розробили типологічні риси текстового типу й заклали теоретичну базу для їх досліджень.

Метою нашої публікації є спроба простежити феномен есеїзму як стильову домінанту художнього тексту сучасного українського письменства. Предметом є відбиття особливостей есеїстичного світогляду митців, а об'єктом – власне есеми у творах А. Бондаря, С. Жадана, В. Жежери, Б. Матіяш.

Виникненням самого жанру есе завдячуємо творчим пошукам М. Е. де Монтеня [1; 2]. Оригінальність "Essai" не лише в тому, що філософська проблема осмислюється завдяки пропусканню навколишньої дійсності крізь призму власного світогляду. Автор надійно відтворив парадоксальний діалог між добою та людиною, суспільством та особистістю, історією та постаттю, між категоріями "вони" і "я", об'єктивним і суб'єктивним, макросвітом і мікросвітом. А це в свою чергу вкладається в започатковану автором концепцію есеїзму, який сучасні філософи визначають як "рис есеїстики, які було перенесено в інші сфери творчості" [2].

Окрім цього, есеїзм визначається як а) "рух та взаємодія понятійного й образного мислення в культурі Нового часу; відродження уявнообразної цілісності міфу на ґрунті авторської рефлексії" [2]; б) "феномен епох переломних і є діалектичною взаємодією двох чинників: об'єктивного (прагнення суспільства осмислити історичну ситуацію, що складається, і себе в ній) та суб'єктивного (осмислення це здійснюється силою думки окремих яскравих осіб)" [3].

У філософській і літературній площині есе вивчали Дж. Мільтон “Про освіту” (1644), П. Корнель “Бесіда про три єдності” (1660), Н. Буало “Мистецтво поетичне” (1674), Ж. Лабрюйєр “Характери, або Вдачі нашого часу” (1688), які продовжують розвивати есеїстичні традиції М. Е. де Монтеня.

Грунтовною теоретичною роботою з есеїстики вважається праця Т. Адорно “Есе як форма” (1931), у якій мислитель назвав есе провідною формою сучасного філософствування, що підтверджено досвідом Карла Ясперса, Мартіна Гайдеггера, Хосе Ортеги-і-Гассета, Жана-Поля Сартра і Альбера Камю [5, с. 14].

За зовнішніми ознаками жанр есе описували Д. Друрі “Різновиди есе”, Д. Пристли “Минуле і сучасне есе”, Р. Майлз “Головні риси есе” та ін. У німецьких науковців есе “постає ідеальним пізнавальним та епістемологічним жанром”. Французькі структуралісти і постструктуралісти говорять про жанр як про “утопію мови” (Р. Барт). “При цьому внутрішній плюралізм, мозаїчність, міждисциплінарний характер зробили есей улюбленим жанром сучасних французьких філологів”, – як зауважив М. Балаклицький [5, с. 14].

На його ж думку, “під впливом континентальних теоретиків почали активно працювати в галузі теорії есе й англосаксонські критики. 1969 р. Роберт Скоулз і Карл Клаус, розвиваючи концепцію Нортропа Фрая, виділили есей у четвертий самостійний рід літератури”, який перебуває в межах науки філософії” [5, с. 14].

Російський дослідник есе М. Епштейн у праці “Закони вільного жанру” стверджує: “Есеїстика – один із живих і таких, що швидко розвиваються, жанрів сучасної словесності... До есеїстики відносять украй різноманітні філософські, історичні, критичні, біографічні, публіцистичні, моральні й навіть поетичні твори” [6, с. 120 – 121]. Як бачимо, учені не дійшли згоди, до якої гуманітарної галузі віднести есе взагалі. Проте на думку вже згаданого нами М. Епштейна, “парадокс мислення есе полягає в тому, що індивідуальність, яка підлягає обґрунтуванню, обґрунтовується тим, що якраз і повинно бути обґрунтоване, – само собою. Людина визначається лише в ході самовизначення, і її творчість є способом утілення цієї рухомої рівноваги “я” і “я” такого, що визначається і визначає” [6, с. 123]. У наведеній тезі розкривається одна з важливих жанрових рис цього твору, а саме перевага суб’єктивного бачення проблеми над об’єктивними реаліями буття з авторських світоглядних позицій.

М. Епштейна вважають послідовником теорії Т. Адорно. Він обрав есеїстичну форму освоєння світу та філософствування в цілому. М. Епштейн розкриває есеїстичне світобачення як філософську проблему у таких наукових працях як: “Закони вільного жанру (есеїстика й есеїзм у культурі нового часу)” (1987) [6], “Парадокси новизни” (1988) [7], “Філософія можливого. Модальності в мисленні й культурі” (2001) [8] та ін. Аналізуючи працю свого попередника, сучасний філософ визначає,

що в розумінні Т. Адарно, есе – це форма “негативної діалектики”, “його призначення – демонструвати відносність будь-яких абсолютів, розщеплювати всі політичні й культурні “суцільності”, релятивізувати значення слів, знімаючи з них словникову загальність і застиглу пропагандистську оцінку” [9].

Парадоксальність манери есеїстичного мислення, аморфну та невловиму природу жанру М. Епштейн розуміє так: “Це не дефект теоретичної думки, а глибинна якість самого жанру, що змушує його постійного переростати свої власні жанрові межі” [6, с. 121]. Поруч з есе філософ ставить міф. Останній, за теорією М. Епштейна, є попередником “рухомого” жанру. Тобто, світосприйняття особи в філософсько-культурному середовищі пройшло шлях від міфу до есе. Науковець оперує поняттям “есема”: “Як одиниця есеїстичного мислення есема є вільним сполученням конкретного образу та ідеї, що узагальнює його” [6, с. 132]. Водночас філософ визначає есеїзм як “синтез різноманітних форм культури на основі самосвідомості особистості, яка сходить завдяки такому опосередкуванню до найвищих ступенів духовної універсальності” [6, с. 132]. Отже, у своїх дослідженнях науковець розглядає не лише саме явище есе та есеїстичного мислення, а й природу есеїзації художньої та філософської думки.

Розглядаючи есе, О. Іванов говорить: “Хоча деякі філософи вже вказували, на близькість есе до сфери філософії, необхідно відмітити, що есе як спосіб філософсько-художнього мислення не було спеціальним предметом філософського осмислення. Це відбувалося й унаслідок невизначеності того, що кожен з мислителів мав на увазі під філософствуванням, і у зв’язку з тим, що філософи, письменники та поети, які працюють у жанрі есе, не вважали потрібними його обґрунтовувати й аналізувати. Тим часом, філософствування як таке вже стало масовим явищем сучасної культури” [10]. Однак, “у сучасному філософствуванні есеїзм реалізувався і як форма філософського дослідження ситуації предмету, і як спосіб життя” [11]. Таку парадоксальну двоякість можна вбачати у тому, що “випробуванню на міцність піддається безпосередньо стан предмета, що оглядається, і тоді філософська свідомість працює в режимі правил літератури” [11].

Зауважимо, що авторське жанрове маркування увиразнює дискусійність чіткої генологічної диференціації есе. Зокрема, на цьому й заострює свою увагу Б. Матіяш у творі “Щось на кшталт есеїстки”. Мисткиня пропускає своє бачення есеїстики як особливого типу твору крізь площину власної освіченості, посилається на досвід відомих особистостей: “Сартра і Камю,.. Бодріяра, Ліотара, Барта, Беньяміна... й низки інших цікавих мислителів, чие письмо та ідеї вплинули на перебіг інтелектуальних дискусій і формування інтелектуального дискурсу ХХ й очевидно, що й ХХІ століття” [12, с. 27]. Звідси впливає авторське припущення: “Саме есеїстика є одним із китів сучасного гуманітарного знання – причому нічогеньким таким, живим і жвавим китом, який

здатен тримати на собі не один десяток “справжніх наукових праць”, автори яких покликатимуться на “геть несерйозні” есеї...” [12, с. 27]. Ця думка суголосна з розуміннями есеїзму як типу мислення.

Твір С. Жадана “Вокзали” датований 2010. Його опубліковано у збірнику письменника “Біг Мак та інші історії: книга вибраних оповідань”. Фактично рівень оповіді не значний. Твір містить у центрі своєї образної системи есему “вокзал” – сплетіння людських доль, почуттів, мрій і бажань. Передусім вокзал – це образ мінливості, частина підсвідомого уявлення дороги, спроба монтажної подачі людського життя. Персонажі Міша й Аліса є лише соціальною моделлю молоді. Вокзал на короткий час зводить їх з автором-спостерігачем. Твір відбиває авторський погляд на динамічність життя країни. В есе протиставляється статичність вокзальних будівель і швидкий рух транспорту, “транзитність” людських доль. У тексті автор позиціонує себе мрійливим ліриком і спостерігачем.

Узагальнюючи свої роздуми, автор від конкретної залізничної станції, яка була поруч з будинком митця, переходить до широкого розуміння вокзалів: “Вони ховають нас на якусь мить від злого ока, віддаляючи від решти світу й занурюючи в чорні води транзитності...Вокзали підтримують нас своїм диханням, як домашні тварини, і ми вбігаємо до них, мовби тікаємо від зливи. А забігши і огледівшись, намагаємось якомога скоріше вибратись подалі звідси, хапаючись за ледь відчутний шепіт, який упевнено веде нас у напрямку березневого моря” [13, с. 294]. Так, завдяки образу вокзалів С. Жадан подає оригінальне бачення містичності архетипу дороги.

Есеїзм пронизує малу епіку сучасників завдяки гастрономічній метафарі. Підсвідомі коди в есеїстиці, подані митцем в такий спосіб, відбивають етнічно-культурні риси у тексті й есеми.

Так, у творі А. Бондаря “З кавою і без” саме кава стає мірилом цінностей життя. Цим продуктом автор вимірює пріоритетність щоденних побутових дій. Каву він відносить до тих речей, без яких неможливе щоденне існування. Однак постає питання шкідливості цього напою: “Аж ось сюрприз. Американські медики роблять карколомний висновок. Виявляється, у людей, які щодня випивали дві й більше філіжанки кави або чаю, хронічні захворювання печінки розвиваються вдвічі рідше, ніж у людей, які їх не вживають узагалі. Люди регулярно й сумлінно відповідали на запитання анкет і ділилися таємницями діяльності свого організму з мудроокими лікарями. Тому я не можу не повірити обов’язковим янкі з їхньою манією все перевіряти експериментальним шляхом” [14, с. 126].

З іншого боку сам організм автора суперечить цій теорії. В якості аргументації А. Бондар наводить думки європейських експертів: “Інша річ – італійські медики. Нещодавно вони довели, нібито кава, всупереч усталеним уявленням, робить людину забудькуватою і

розпорошує уяву. А медики британські запевняють, що кава шкодить командному духові й поглиблює стреси” [14, с. 126].

Кава виявляється продуктом неоднозначним. По суті ця есема відбиває в собі амбівалентність світу й людської природи. Використовуючи напій як мірило світу есеїст іронізує над укладом щоденного життя.

Так автор есеїзує: “Якщо завтра французькі лікарі доведуть, що кава спонукає до підпалу автомобілів, я їм також повірю. Люди п’ють каву, яка їм шкодить, і йдуть знищувати автомашини, які, якщо розібратися, шкодять їм ще більше. Без кави з цим ніяк не розберешся” [14, с. 126].

Отже, твір А. Бондаря “З кавою і без” демонструє читачеві певну алогічність людських вчинків на рівні гастрономічних інтересів.

У есе “Зелений борщ” В. Жежери гіркі яйця чайок-чибісів та кропива, вжиті в їжу свого часу бабусею імпліцитного автора, стають символом голодомору 33 року. Завдяки відтворенню у тексті образу матері, автор підкреслює прояв базового страху голоду, пережитого українцями в “чорні” часи: “Борщ із кропиви їй стояв уперек горла з тридцять третього року. А чибіси гніздяться в полі, в гніздах багато яєць, і вони такі гіркі, що мати, згадавши їх через багато літ, по-чоловічому сплюнула. От скільки вона тоді випила тих яєць” [14, с. 49].

Гіркота й несмак страв підкреслює негатив тогочасної атмосфери паралельно з оповіддю про родину сусіда Демида. Автор, спираючись на набутий досвід, суб’єктивно відтворює картину українського голодомору.

Отже, на думку багатьох філософів, есе як жанр поєднує в собі літературно-художню і світоглядну мислительську складову. Тому філософська інтерпретація жанру не може бути проігнорована під час аналізу есеїстики в інших гуманітарних площинах. Використовуючи теоретичні надбання філософської науки в даному дослідженні, доречно згадати, що працями філософів послуговувалися й дослідники з інших сфер знань. При виченні “вільного” жанру словосполучення “філософська есеїстика” слід упускати, оскільки в цілому вся есеїстика від початку є філософською. В доробку фахівців-мислителів есе яскраво “виявляється дослідницька основа, яка реалізується суто індивідуальними рефлексіями”, що створюються “методологічними процедурами аналізу даного явища” [11].

Список використаної літератури

- 1. Монтень М.** Опыты: Сборник эссе в 3 кн. [Текст] / М. Монтень. – Кн. 1 и 2. Мн.: ООО “Попурри”, 2004. – 832 с.
- 2. Монтень М.** Опыты: Сборник эссе в 3 кн. [Текст] / М. Монтень. – Кн. 3. Мн.: ООО “Попурри”, 2004. – 464 с.
- 3. Проэктивный философский словарь** / под ред. Т. В. Артемьевой и др. // Национальная философская энциклопедия [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://www.scribd.com/doc/45635603/Проективный-философский-словарь-Тульчинский-Эпштейн-и-др>; **4. Дмитровский А. Л.** Эссе как жанр публицистики Дис. ... канд. филол. наук : 10.01.10 : СПб, 2004. – 129 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.lib.ua-gu.net/diss/cont/282590.html>; **5. Балаклицький М. А.** Есе як художньо-публіцистичний жанр : навч.-метод. посіб. зі спец. “Журналістика” [Текст] / М. А. Балаклицький. – Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2007. – 74 с.; **6. Эпштейн М.** Законы Свободного жанра (эссеистика и эссеизм в культуре нового времени [Текст] / М. Эпштейн // Вопросы литературы. – 1987. – № 7. – С.120 – 150; **7. Эпштейн М.** Парадоксы новизны. О литературном развитии XIX – XX веков / М. Эпштейн, М. : Советский писатель, 1988. – 416 с.; **8. Эпштейн М.** Философия возможного. Модальности в мышлении и культуре / М. Эпштейн – СПб. : Алетейя, 2001, 334 с.; **9 Эпштейн М.** Эссеизм / М. Эпштейн [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.term.ru/dictionary/951/word>; **10. Иванов О. Б.** Эссе в европейской философской и художественной культуре : Дис. ... канд. филос. наук : 09.00.13 : Ростов н/Д, 2004. – 129 с. [Электронный ресурс]. Режим доступа : <http://www.naukashop.com/mod/shop/productID/42513/>; **11.** Новая философская энциклопедия / Под редакцией В. С. Стёпина: В 4 т. М. : Мысль, 2001 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_philosophy/9479/ЭССЕИЗМ# **12. Матіяш Б.** Щось на кшталт есеїстики / Б. Матіяш // Критика. – 2005. – №5. – С. 27 – 31; **13. Жадан С. В.** Біг Мак та інші історії : книга вибраних оповідань / С. В. Жадан – Харків : Фоліо, 2011. – 314 с.; **14. Бондар А.** та ін. Авторська колонка / А. Бондар, В. Жежера, С. Пиркало, М. Рябчук. – К. : Нора-Друк, 2007. – 208 с.

Нестеренко Ю. В. Есеїзм як стильова домінанта художнього тексту

У статті приділяється увага такій стильовій домінанті сучасного художнього тексту, як есеїзм. Авторка розглядає жанр есе й есеїстичний світогляд з позиції дослідників-філософів і робить проєкцію на твори сучасних есеїстів.

Ключові слова: жанр, есе, есеїзм, світогляд.

Нестеренко Ю. В. Эссеизм как стилевая доминанта художественного текста

В статье уделяется внимание такой стилиевой доминанте современного художественного текста, как эссеизм. Автор рассматривает жанр эссе и эссеистическое мировоззрение из позиции исследователей-философов и проектирует на произведения современных эссеистов.

Ключевые слова: жанр, эссе, эссеизм, мировоззрение.

Nesterenko Yu. V. Esezism as a stylish dominant of artistic text

In the article attention is spared to such stylish dominant of writer text of our days as eseizm. Author speaks about the genre of essay and eseistichniy world view from position of researchers-philosophers and does a projection on works of modern essayists.

Key words: genre, essay, eseizm, world view

Стаття надійшла до редакції 16.09.2012 р.

Прийнято до друку 30.11.12 р.

Рецензент –к. філол. н., доц. Савенко І. Л.

УДК 82.02

Г. Г. Останіна

АНТИЧНА МОДЕЛЬ ОРІЄНТАЛІЗМУ

Складний і багатоаспектний образ Сходу цікавив мислителів ще з давніх часів. Починаючи з XVIII ст. незліченна кількість науковців різних галузей займалася проблемами вивчення орієнталізму як науки про Схід, оскільки він являє собою цілу низку, систему чи мережу інтересів, які неминуче ваблять Захід своєю таємничістю. Орієнталізм у літературі містить цілий комплекс східних ідей, що характеризуються своєрідною образністю, химерністю, дивацтвом, багатством релігійних практик, спокусливою неоднозначністю, дивною екзотичністю та “оголеною” людською природою.

Становлення української орієнталістики в першу чергу пов’язане з вивченням Сходу в Харківському університеті XVIII – XX століттях. Зарубіжні та українські дослідники, що працювали в університеті, вивчали мову, літературу, історію, культуру та навіть географію країн Сходу. Для І. Ризького, В. Масловича, П. Гулака-Артемівського, М. Луніна, П. Ріттера, Д. Овсянико-Куликовського та інших Схід – це перш за все Індія. У їх сходознавчих дослідженнях мав перевагу орієнталізм академічного типу, а його образний тип наявний лише на рівні перекладів та переспівів.

Історичні прояви колоніалізму реалізуються в теоретичних працях Е. Саїда, Г. Бгабги, Г. Ч. Співак, які прагнули змінити традиційний європоцентричний підхід до літературознавства. У їх працях спостерігається осмислення таких категорій: “орієнталізм”, “імперський дискурс”, “колоніалізм”, “імперіалізм”, “постколоніальна культура” тощо.

Останнім часом в Україні значно зріс інтерес до українського орієнталізму. У 2001 році Київський національний університет імені Тараса Шевченка видав хрестоматію літератур